

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краевский Р.Г. Методика слуховой работы в школе глухонемых / Рудольф Генрихович Краевский : Дис. канд. пед. наук: - К. : КГПИ им. А.М. Горького, 1957. – 160 с.
2. Краевский Р.Г. Основы методики развития слухового восприятия у тугоухих и глухонемых детей / Краевский Р.Г. //Остаточный слух у тугоухих и глухонемых детей. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1951. – С.77-88.
3. Краєвський Р.Г. Батькам глухонімої та оглухлої дитини / Р.Г. Краєвський – К. : Радянська школа, 1947. – 34с.
4. Краєвський Р.Г. Мова жестів глухих / Рудольф Генріхович Краєвський. – К. : Радянська школа, 1964. – 220 с.
5. Краєвський Р.Г. На допомогу інвалідам вітчизняної війни з порушенням слуху і мови / Р.Г. Краєвський – К.: Радянська школа, 1947. – 28с.
6. Краєвський Р.Г. Про розвиток слуху і мови в глухонімої дитини в умовах позашкільної роботи / Краєвський Р. // Збірка «З досвіду роботи дитячих будинків м. Києва». Методичний кабінет дитбудинків. К.: –1940. – С. 47–50.
7. Цукерман Г.А., Краевский Р.Г. Функциональные расстройства слуха и речи травматического происхождения / Г.А. Цукерман, Р.Г. Краевский // Сборник научных трудов «Диагностика и лечение военно-травматических повреждений органа слуха» под ред. проф. Б.С.Преображенского. М.: – Медгиз, 1946. – С.78–83.

УДК 371.9(075.8)

АКТИВІЗАЦІЯ ЗОРОВОГО СПРИЙМАННЯ У ДІТЕЙ З ЗНМ
ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГУ

Корнєв С.І.

кандидат педагогічних наук

Інститут корекційної педагогіки та психології

НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті вивчаються проблеми сприймання у дітей з вадами мовлення. Представлено теоретичний аналіз й експериментальне дослідження особливостей сприймання у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. Наведено результати розробки і апробації тренінгової програми з активізації зорового сприймання дітей з вадами мовлення.

В статье изучаются проблемы восприятия у детей с нарушениями речи. Представлен теоретический анализ и экспериментальное исследование особенностей восприятия у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Приводятся результаты разработки и апробации тренинговой программы по активизации зрительного восприятия детей с нарушениями речи.

The problems of preschool children perception's forming are researched in the article. The theoretic analysis and experimental investigation of special features of perception's development of elder preschool children with general speech dissability are represented. The results of elaboration and practical approval of training program of children with speech dissability's eye awareness activization are represented.

Ключові слова: сприймання, зорове сприймання, порушення мовлення, загальне недорозвинення мовлення, дошкільний вік, тренінг.

Ключевые слова: восприятие, зрительное восприятие, нарушения речи, общее недоразвитие речи, дошкольный возраст, тренинг.

Keywords: perception, visual perception, violations of speech, general speech disability, preschool age, training.

На сучасному етапі становлення Української держави важливим завданням системи освіти є не лише формування у дітей міцних знань з основ наук, але й забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов для їх пізнавального розвитку. Високу соціально-педагогічну значущість дана проблема має на етапі дошкільного віку, який є сензитивним періодом для становлення всіх пізнавальних процесів дитини, в тому числі - сприймання. Розвиток зорового сприймання набуває особливо високої актуальності у зв'язку з винятково важливою роллю, що відіграють зорові процеси в життєдіяльності дитини. У людини з нормальним зором через зоровий канал проходить від 80 до 90 % всієї інформації з навколишнього світу [2]. Так, за Б.Г. Ананьєвим, домінантність зорової системи визначається тим, що вона відіграє роль внутрішнього каналу зв'язку між всіма аналізаторними системами і є органом-перетворювачем сигналів [1]. Візуальна репрезентація є одним з важливих механізмів інтелектуальної діяльності й повсякденної поведінки людини. Саме на зоровому ряді будується процес навчання дітей у школі, тому проблема формування зорового сприймання набуває високої значущості на етапі старшого дошкільного віку, як важливий чинник становлення готовності дитини до школи.

У роботах вітчизняних та українських дослідників з проблеми сприймання поширене розуміння сприймання як системи перцептивних

дій, які відповідають властивостям об'єкта, що сприймається (А.В.Запорожець [4], В.П. Зінченко [5]). Використовується поняття "сенсорні здібності", що зводяться до опису обумовленості успіхів дитини у різних видах пізнавальної та продуктивної діяльності (образотворчої, музичної) [4].

Роботи вітчизняних психологів з проблеми сприймання, "сенсорних здібностей" можна умовно розділити на два типи: одні з них розглядають розвиток сприймання (загальні здібності), і "сенсорні (спеціальні) здібності" як розвиток перцептивних дій у контексті конкретних видів діяльності (Л.А.Венгер [2], А.В.Запорожець [4], В.П.Зінченко [5], А.У.Рузька [10]), інші розглядають формування зорового образу в якості чуттєвої основи розвитку розумової діяльності. Образ у цьому зв'язку відіграє другорядну роль, забезпечує розвиток інтелектуальних процесів як першочергових основ пізнавальної діяльності (Л.В. Замков [3], Е.Н.Кабанова-Меллер [6], Н.А.Менчинська [9] та ін.). Розвиток зорового сприймання набуває особливої значущості в старшому дошкільному віці в контексті підготовки дитини до школи, тому що цей період є сензитивним для формування у дитини вміння вчитися, тобто для оволодіння змістом, засобами й способами дії. Крім того, розвиток зорового сприймання озброює дитину різноманітним набором способів обробки візуального матеріалу, що дозволяє їй використовувати своє сприймання для успішного виконання навчальної діяльності й тим самим допоможе

повноцінній особистісній самореалізації.

Автори зазначають, що до кінця дошкільного віку діти мають засвоїти наступні навички перцептивних дій:

- розрізняти форму предметів: круглу, трикутну, чотирикутну, багатокутну;
- вимірювати й порівнювати довжину, ширину, висоту предметів за допомогою умовної мірки;
- розрізняти основні кольори й відтінки;
- виражати словами місцезнаходження предмета стосовно себе, інших предметів (ліворуч, праворуч, вгорі, внизу, спереду, за, між, поруч);
- орієнтуватися на аркуші паперу (ліворуч, праворуч, вгорі, внизу, всередині);
- знати дні тижня, послідовність частин доби й днів тижня [2]; [6]; [9]; [14]; [15].

Отже, в дошкільному віці наявні свої, специфічні завдання сенсорного розвитку дитини, і вирішувати їх треба шляхом розробки й використання найбільш ефективних засобів і методів сенсорного виховання з урахуванням послідовності формування функції сприймання в онтогенезі.

У дошкільників з патологією мовлення розвиток зорового сприймання відстає від норми й характеризується недостатньою сформованістю цілісного образу предмета (Н.А.Менчинська [9]). Дослідження показують, що просте зорове впізнавання реальних об'єктів і їх зображень не відрізняється в цих дітей від норми. Утруднення виникають при ускладненні завдань (впізнавання предметів в умовах накладення, зашумлення). Так, діти з ЗНМ сприймають образ предмета в ускладнених умовах з труднощами: збільшується час ухвалення рішення, діти не впевнені в правильності своїх

відповідей, відзначаються помилки впізнавання, число яких збільшується при зменшенні кількості інформативних ознак предметів [7]; [8]; [13].

У реалізації завдання на перцептивні дії діти даної категорії частіше користуються елементарними формами орієнтування, тобто примірюванням до еталона, на відміну від дітей з нормальним розвитком мовлення, які переважно використовують зорове співвіднесення. Діти з ЗНМ нерідко при примірюванні фігур орієнтуються не на форму, а на колір. При цьому в хлопчиків часто виявляються більш низькі результати, ніж у дівчат [8].

При дослідженні дошкільників з ЗНМ С.Ю.Конопляста і Т.В.Сак [8], О.В.Трошин і Є.В.Жуліна [11] та ін. підкреслюють, що ці діти в основному мають низький рівень розвитку буквеного гнозиса: вони важко диференціюють нормальне й дзеркальне написання букв, не дізнаються букви, накладені одна на одну, виявляють труднощі в називанні й порівнянні букв, подібних графічно, і навіть у називанні букв друкованого шрифту, даних безладно. У зв'язку із цим, як показує практика, багато старших дошкільників з вадами мовлення виявляються не готовими до оволодіння письмом. Це зумовлює необхідність розробки відповідних методик для діагностування й своєчасної корекції зорового сприймання у дітей з ЗНМ.

Дослідження, проведені рядом авторів (Б.Г. Ананьєв [1], Л.А. Венгер [2], А.В. Запорожець [4], В.П. Зінченко [5], А.П. Усова [12], В.В. Холмовська [14] й ін.), свідчать про ефективність цілеспрямованого й систематичного розвитку зорового сприймання в дітей, за

допомогою навчання їх перцептивним прийомам для виконання конкретної діяльності. Однак аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що на сучасному етапі становлення психолого-педагогічної науки проблемі розвитку зорового сприймання з позиції оволодіння дитиною новими способами дії, які дозволили б їй використовувати своє сприймання для успішного виконання навчальної діяльності, розробці нових методик для діагностики й корекції зорового сприймання у дітей з різними вадами мовлення, в тмочислі - з ЗНМ, приділяється мало уваги.

У зв'язку із цим високу актуальність мають експериментальні дослідження особливостей розвитку зорового сприймання дітей з ЗНМ в порівнянні з становленням зорового гнозису у дітей з нормальним розвитком мовлення. Таке дослідження було проведено на базі ДНЗ №565 для дітей з вадами мовлення та ДНЗ №22 м. Києва. У констатувальному експерименті взяли участь 18 дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня і 18 дітей з нормальним розвитком мовлення. Зорове сприймання є складним психічним феноменом, який включає велику кількість функцій, тому в констатувальному експерименті було використано декілька субтестів для оцінки різних аспектів зорового сприймання, а саме: зорово-моторна координація; фігуро-фонове розрізнення, сталість обрисів, положення в просторі, просторові відношення.

Субтест "Зорово-моторна координація" передбачав проведення дітьми безперервних прямих, непрямих і вигнутих під різними кутами ліній від заданого початку до заданого кінця

межами або за заданим зразком. Результати виконання завдань на зорово-моторну координацію у дітей з ЗНМ III рівня є дещо гіршими, ніж у дітей з нормальним розвитком мовлення. За результатами виконання завдань можна зробити висновок, що діти з ЗНМ III рівня гірше виконують завдання на зображення горизонтальних ліній і малювання за переривчастою лінією, ніж завдання на малювання вертикальних ліній.

Субтест "Фігуро-фонове розрізнення" включає знаходження заданої фігури при збільшенні кількості фонових фігур. У завданнях використані перетинання фігур і "сховані" геометричні фігури. Ефективність сприймання форми предметів у дітей з ЗНМ III рівня і дітей з нормальним розвитком мовлення значною мірою відрізняється. Так, результати виконання субтесту дітьми з ЗНМ є значно гіршими, ніж у дітей без мовленнєвих вад (до низького рівня було зараховано 39,13% дітей з ЗНМ і 5,56% досліджуваних з нормальним розвитком мовлення). Такі результати пояснюються тим, що, як зазначають О.В.Трошин та Є.В.Жуліна, діти з ЗНМ переважно орієнтуються на форму, а не на колір предметів [11].

Субтест "Сталість обрисів" спрямований на виявлення навичок впізнавання центральної геометричної фігури, що має різні розміри, тони, текстури й розташування в просторі. Для впізнавання в якості центральної пропонуються коло й квадрат. В умовах завдання на одночасне впізнавання предметів за кольором і формою результативність сприймання дітей старшого дошкільного віку в порівнянні з виконанням попередніх субтестів

погіршується. При цьому результати дітей з ЗНМ III рівня залишаються значно гіршими, ніж у дітей з нормальним розвитком мовлення (низькому рівню відповідають результати 66,67% дошкільників з ЗНМ і 27,77% дітей з нормальним розвитком мовлення). В обох досліджуваних групах дітей результати виконання даного субтесту є вищими за результати виконання першого завдання. Така динаміка зумовлена звиканням дітей до виконання завдання, а також тим, що коло (запропонована в другому завданні фігура) є легшою для сприймання геометричною фігурою, ніж прямокутник (завдання 1 даного субтесту).

Субтест "Просторові відношення" включає аналіз і копіювання нескладних форм, що складаються з ліній різної довжини й кутів. Результати виконання даного субтесту дітьми з нормальним розвитком мовлення і з ЗНМ III рівня свідчать про те, що засвоєння навичок просторового сприймання у старших дошкільників ще не завершене (до низького і середнього рівнів зараховано 27,77% і 72,23% дітей з ЗНМ відповідно). Такі результати зумовлені тим, що завдання на відтворення фігури за крапковим контуром й пошук такої самої за формою фігури з ряду запропонованих є складним завданням, яке вимагає одночасної активізації зорово-просторового сприймання, довільної пам'яті, логічного мислення, дрібної моторики й продуктивної уяви. Оскільки у дітей з ЗНМ недостатній розвиток навичок сприймання зумовлює гальмування і інших пізнавальних процесів, то це і зумовлює той факт, що результати даного субтесту у

дошкільників з ЗНМ III рівня є найгіршими з усіх попередніх субтестів.

При виконанні субтесту "Які предмети заховані в малюнках?" учасникам експерименту було пояснено, що їм будуть показані кілька контурних малюнків, у яких як би "заховані" багато відомих їм предметів. Далі дітям було представлено малюнок і запропоновано послідовно назвати обриси всіх предметів, "захованих" у трьох його частинах. За результатами виконання даного субтесту було виявлено, що накладання предметів один на один майже не впливає на ефективність зорового сприймання дітей з нормальним розвитком мовлення. Однак результати дітей з ЗНМ III рівня є значно нижчими. Одержані результати свідчать про складність одночасного сприймання дітьми старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня, особливо в умовах накладання один на інший.

Для уточнення особливостей сприймання дітьми форми предметів нами було використано методику "Чим залатати килимок?". Мета цього субтесту - визначити, наскільки дитина вміє використовувати образи короткочасної пам'яті, вирішуючи наочні завдання. Результати сприймання форми предметів за методикою "Чим залатати килимок?" у дітей з ЗНМ III рівня є значно вищими, ніж результати зорового сприймання геометричних фігур за попередніми методиками, хоча і не досягають показників дітей з нормальним розвитком мовлення. Такі результати зумовлені тим, що формування абстрактного мислення у старших дошкільників проходить тільки початкові етапи і конкретні, побутові об'єкти (килимки й латки) є значно легшими для

сприйманя дошкільниками, ніж абстрактні геометричні фігури. Однак і за цією методикою результати в групі дітей з ЗНМ III рівня є значно нижчими, ніж в групі дітей без мовленнєвих вад.

Для виявлення особливостей сприймання кольору у дітей з ЗНМ III рівня і нормальним розвитком мовлення було використано методику "Зафарбуй малюнок". Результати сприймання кольору у дітей з ЗНМ III рівня є значно вищими, ніж результати сприймання форми й просторового розташування предметів. Так, за результатами даного субтесту 33,33% дітей з ЗНМ було зараховано до середнього рівня виконання завдання; у 66,67% опитуваних виявлено високий рівень сприймання кольору.

Одержані результати підтверджують результати досліджень В.А.Калягіна і Т.С.Овчиннікової [7], О.В.Трошина і Є.В.Жуліної [11] про те, що сприймання кольору у дітей з ЗНМ мало відрізняється від норми. Але результати виконання даного завдання дітьми з ЗНМ є дещо нижчими, ніж дітей з нормальним розвитком мовлення. Це зумовлено ускладненнями дітей з ЗНМ при сприйманні змішаних кольорів (бузкового, помаранчевого, сірого, коричневого та ін.).

Таким чином, одержані результати дають можливість констатувати, що за всіма проведеними субтестами показники зорового сприймання у дітей з ЗНМ III рівня є нижчими, ніж у дошкільників з нормальним розвитком мовлення. Це зумовлює необхідність розробки спеціальної програми з активізації даного пізнавального процесу у дітей з ТПМ.

Проблемі теоретичних підходів до корекції зорового сприймання у дітей з вадами мовлення в психолого-педагогічній літературі приділяється мало уваги. У більшості робіт розглядаються підходи до корекційного навчання навичкам зорового сприймання дітей з вадами зору, інтелекту, ДЦП та іншими порушеннями. Лише в окремих дослідженнях сформульовані принципи й методичні рекомендації до проведення корекційно-розвивальної роботи з активізації процесів пізнавальної сфери дітей з ТПМ [7]; [8]; [11]; [13]. Ці принципи й рекомендації і було покладено в основу розробки системи коорекційно-розвивального навчання навичкам зорового сприймання дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Корекційна робота була спрямована на розвиток всіх основних операцій зорового сприймання: сприймання кольору, форми, величини предметів, розвитку зорово-просторової координації, навичок сприймання предметів в ускладнених умовах, навичок зорового сприймання абстрактних предметів (геометричних фігур), навичок комплексного сприймання предметів в умовах ускладнених завдань, виконання яких потребувало одночасної активізації інших пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, вольових дій та ін.). Усі заняття проводились в ігровій, доступній та цікавій для дітей формі.

Одержані кількісні та якісні результати формувального експерименту свідчать про істотне поліпшення усіх показників зорового сприймання дітей з ЗНМ III рівня під впливом корекційно-розвивального навчання, що підтверджує ефективність

такої роботи. Однак ефективність формувального експерименту для активізації різних операцій зорового сприймання у дітей з ЗНМ є не однакою. Найвищі результати отримано за показниками проведеної роботи з поліпшення сприймання кольору. Найбільш складними завданнями для дітей, як і на етапі констатувального експерименту, залишаються зорово-просторова координація, сприймання предметів в ускладнених умовах (зашумлення, накладання та ін.), сприймання положення предметів в просторі, завдання на сприймання з одночасним

використанням інших пізнавальних процесів.

Одержані результати корекційно-розвивальної роботи свідчать про необхідність впровадження і продовження корекційно-розвивальної роботи в спеціальних ДНЗ для дітей з ЗНМ. Основна увага у такій роботі має приділятися корекції тих операцій сприймання, розвиток яких у дітей відбувається найбільш важко і повільно. Впровадження такої роботи сприятиме підвищенню ефективності логопедичної роботи з подолання мовленнєвого дефекту дітей, а в подальшому - успішності їх шкільного навчання й засвоєння соціального досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕЛЕР:

1. Ананьев Б.Г. Теория ощущений / Ананьев Б.Г. - Л.: Из-во ЛГУ, 1961. - 455с.
2. Венгер Л.А. «О формировании познавательных особенностей в процессе обучения дошкольников / Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – 4.ІІ. – М., 1981.
3. Замков Л.В. Подготовка к школе / Замков Л.В. – СПб: Дельта, 2001. - 121 с.
4. Запорожец А.В. Особенности и развитие процесса восприятия / А.В.Запорожец // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии под ред. И.И.Ильсова, В.Я. Ляудис. - М.: Наука, 1999. - 328 с.
5. Зинченко В.П. Человек развивающийся / Зинченко В.П. - М.: Тривола, 1994. - 87 с.
6. Кабанова-Меллер Е.Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Кабанова-Меллер Е.Н. - М.: Знание 1981. - 96с.
7. Калягин В.А. Логопсихология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А.Калягин, Т.С.Овчинникова. — М.: Академия, 2006. — 320 с.
8. Коноплята С.Ю. Логопсихология : навч. посіб. / С.Ю. Коноплята, Т.В. Сак; за ред. М.К. Шеремет. — К. : Знання, 2010. — 293 с.
9. Менчинская Н.А. Психологические проблемы неуспеваемости школьников / Менчинская Н.А. — М.: Педагогика, 1971. — 272 с.
10. Рузская А.У. Детская психология / Рузская А.У. - М.: «Университетское», 1988. - 220 с.
11. Трошин, О. В. Логопсихология / О. В. Трошин, Е. В. Жулина. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 256 с.
12. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей / Усова А.П. - М.: Просвещение, 1976. - 96 с.
13. Филичева Т.Б. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада / Т.Б.Филичева, Г.В.Чиркина. - М.: Альфа, 1993. - 103 с.
14. Холновская В.В. Этапы развития дошкольного мышления / Холновская В.В. – М.: Просвещение, 1972. - 130 с.
15. Швайко Г.С. Игры и игровые упражнения для развития речи. - М.: Просвещение, 1988. - 64 с.